

TASAVVUFTAKİ SÜREKLİ YARATILIŞ NAZARİYESİNİN MEVLÂNÂ'NIN ŞİİRLERİNDEKİ İZLERİ
The Theory Of Continuous Creation In Sufism In Mevlana's Poems

Ali YILDIRIM¹

¹ Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi TDE Bölümü, ayildirim@firat.edu.tr, orcid.org/ 0000-0001-9228-6111

Araştırma Makalesi/Research Article

Makale Bilgisi

Geliş/Received: 01.07.2021
Kabul/Accepted: 26.10.2021

DOI:10.20322/littera.960683

Anahtar Kelimeler

Varlık, yokluk, Yaratıcı,
Sürekli yaratma, Mevlânâ.

ÖZ

Varlık yokluk meselesi, varlık diye bildiğimiz unsurların hangi ölçülerle varlık olarak nitelendirilebileceği gibi hususlar, dinlerin ve düşünce sistemlerinin en başat konularından olmuştur. Özellikle mevcudatın kadîm (ezelî) veya hâdis (sonradan yaratılma) olup olmadığı meselesi, en çok tartışılan ve farklı görüşlerin ileri sürüldüğü konuların başında gelmektedir. Buna ilaveten varlık diye bildiğimiz birimlerin Yaratıcı ile olan ilintisi, konumu ve mahiyeti de bu konuda ortaya çıkan meselelerden olmuştur. Klasik kalamcı düşünceye göre Allah, varlığı sonradan ve yoktan yaratmıştır inancı hâkimken, tasavvuf düşüncesi varlığın Allah'ın bilgisinde ezelden beridir var olması itibarıyla kadîm; ancak cisimleşerek varlık alanına çıkması yönüyle hâdis olduğunu ileri sürmüştür.

Mevcudatın kendine yeten bir varlığı olmadığı ve buna bağlı olarak gerek yaratılmada ve gerek yaratılma sonrasında her hâlükârda Allah'ın varlığına muhtaç olması gerçekliği dile getirilmiştir. İşte bu çerçevede, her an yeniden yeniye yaratma ve yaratılma fiilinin gerçekleştiği tezi ileri sürülmüştür. Bu tezin İslam öncesi felsefi düşünce sistemlerinde de izleri görülmekle birlikte tasavvufta da bir karşılık bulduğu görülmektedir. Özellikle vahdet-i vücûd düşüncesini sistematikleştiren İbn Arabî'nin de üzerinde sıklıkla durduğu bu düşüncenin izlerini, Mevlânâ'nın şiirlerinde de bulmaktayız. Başta Mesnevi olmak üzere *Divân-ı Kebîr*, *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'a* gibi eserlerinde Mevlânâ'nın bu tezi benimsediği görülmektedir.

ABSTRACT

Matters such as the issue of existence and non-existence, the extent to which the elements we know as existence can be qualified as existence have been among the most dominant subjects of religions and thought systems. In particular, the issue of whether the existence is ancient (pre-eternal) or hadith (later creation) is one of the most discussed and different opinions. In addition to this, the relationship, position and nature of the units we know as being with the Creator (God) have been among the issues that have arisen in this regard. According to the classical theologian thought, while the belief that God created the existence later and out of nothing is dominant, the idea of Sufism is ancient in that the existence has always existed in the knowledge of God; however, he claimed that it is a hadith in that it materializes and emerges into the realm of existence.

It has been stated that existence does not have a self-sufficient existence, and accordingly, it needs the existence of God in any case, both at creation and after creation. It is within this framework that the thesis is put forward that the act of recreating and being created at every moment takes place. Although traces of this thought can be seen in pre-Islamic philosophical thought systems, it is seen that it also finds a response in Sufism. We find the traces of this thought, which Ibn Arabi, who systematized the idea of vahdet-i vücud, also emphasized frequently, in Mevlana's poems. It is seen that Mevlânâ adopted this thesis in his works such as *Mesnevi*, *Divân-ı Kebir*, *Fîhi Mâ Fih*, *Mecâlis-i Seb'a*.

Atıf/Citation: Yıldırım, A. (2021), "Tasavvuftaki Sürekli Yaratılış Nazariyesinin Mevlânâ'nın Şiirlerindeki İzleri", *Littera Turca, Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature*, 7/4, 1630-1643.

Sorumlu yazar/Corresponding author: Ali YILDIRIM, ayildirim@firat.edu.tr

GİRİŞ

Tasavvuf düşüncesinin başta Aristo ve Eflatun olmak üzere pek çok filozofun görüşlerinden etkilendiği ve benzer teoriler ortaya koymuş oldukları bir gerçektir. Fakat âlem(varlık)'in yaratılması ve kadîm veya hâdis (sonradan yaratılmış) olup olmadığı hususlarında felsefe ve tasavvuf düşüncesinin çok farklı görüşleri olduğu da bilinmektedir. Bununla beraber, İslam ve tasavvuf çatısı altında da bu konuda farklı ve birbirine muhalif görüşlerin ortaya konulmuş olduğunu görüyoruz. Bu hususta en bariz farklılık, kelamcılar ile vahdet-i vücûd düşüncesini savunan mutasavvıflar arasında ortaya çıkmıştır. Kelamcı düşünceye göre Allah, varlığı sonradan ve yoktan yaratmıştır. Buna karşılık mutasavvıflar, Allah için “yok” diye bir şeyin olamayacağı görüşündedirler. Nitekim onlar, âlemin henüz varlık alanına çıkmadan önce de O'nun bilgisinde ezelden beridir var olduğu düşüncesine sahiplerdir. Bu görüşe göre varlık diye bildiğimiz oluşumlar, “a'yân-ı sâbite (değişmez gerçeklikler)” olarak Allah'ın bilgisinde ezelden beridir var olması yönüyle kadîm, bu gerçekliklerin sonradan cisim kalıbına girerek varlık alanına çıkması yönüyle ise hâdistir. Dolayısıyla da kelamcılar Allah'ı, her şeyi sonradan ve yoktan var eden, mutlak kudret sahibi ve mutlak teklîği olan varlık biçiminde tasavvur ettiklerinden âlemin bulunmadığı ama Allah'ın bulunduğu bir var oluş kategorisini benimsemişlerdir. İslam filozofları ise âlemin kîdemi ve hudûsu meselesinde her ne kadar birbirlerinden farklı düşüncelere sahip olsalar da onların büyük çoğunluğu, âlemin kadîm ve ezelden beri Allah ile birlikte mevcut olduğu konusunda hemfikirdir (İlgarlıoğlu, 2019: 321-322).

Kelamcıların yaratma konusunda vurguladıkları en önemli ve öncelikli husus, Yaratıcı ile yaratılanların birbirinden tamamen ayrı olduğudur. Bu durum, İslam'daki “tenzihi” bakış açısının bir sonucudur; zira bu anlayışa göre Allah'ın kudret ve azametini vurgulamanın en önemli yönü budur. Buna göre Allah, yaratılanlarla öyle veya böyle hiçbir surette benzerliği olmayandır. Bunun aksine, tasavvuf geleneğinde ise Allah anlayışı “teşbihi” bakış açısıyla geliştirilmiş ve Allah, müteâl (aşkın) olmaktan çok içkin olarak algılanmıştır. Buna göre varlık diye bildiklerimiz Allah'ın tecellilerinden başka bir şey değildir; O, varlığa tek tek veya bütünüyle çeşitli sıfatları ile tecelli etmektedir. Bu bağlamda mutasavvıflar, Yaratıcı'yı varlık işaretlerinden bulmaya ve algılamaya çalışmışlardır. Varlığın ezeli olup olmaması meselesi ise onlar için ikinci planda kalmış gibi gözükmele beraber, kelamcılarla mutasavvıflar arasındaki görüş ve düşünce farklılığının temeli durumundadır. “Bu ezeli ve ebedî oluş bazen maddenin kendisine, bazen ruha ve bazen neden-sonuç ilişkisi ile Tanrı'ya bağlanmaktadır. Kelamcıların Allah'ın iradesine ve kîdeminde eşsiz oluşuna yönelik hassasiyetleri ise onları âlemin yok iken var edildiğini ısrarla vurgulamaya sevk etmiştir. Allah'ın ezeli iradesinin altını çizirken dahi var oluşun sonradan, belli bir zaman diliminde/zamanın kendisiyle gerçekleştiğini savunmuşlardır” (Kaya, 2016: 74).

Varlık âleminin yaratılması sorununun yanı sıra bir diğer sorun ise varlığın Yaratıcı ile olan münasebeti ve konumudur. Bu hususta da çok farklı düşünceler ortaya konulmuştur. Varlığın mahiyeti, Yaratıcı'ya olan muhtaçlığı, yaratıldıktan sonra artık kendine yeterli bir varlığa sahip olup olamayacağı gibi konular önemli tartışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Varlık ezelde veya sonradan yaratıldıktan sonra tamamen kendi hâlinde ve kendisiyle baş başa kalarak mı varlığını sürdürmektedir, yoksa Yaratıcı'nın yaratma fiili onun üzerinde daimî midir? İşte bu sorular bağlamında farklı fikirler ileri sürülmüştür. Zira Allah'ın bazı sıfatları,

varlığın var olma sürecine hükmeden anlamlar içermektedir. Mesela Allah'ın sonsuz kudretini ifade eden Kadîr, ezel ve ebedi kuşatan Alîm, her an her şeyi murâkebe (kontrol) eden Rakîb gibi sıfatları O'nun yarattığı varlık ile sonsuz ve değişmez bağlarının olduğuna işaret etmektedir. "Ve bu da açıkça göstermektedir ki âlem, her ne kadar bütün olgunluğuyla Hakk'ın tecellîgâhı olan bir 'mükemmel sûret' ise de gene de zarûrî olarak Hak'dan bir derece aşağıdadır. Çünkü Hakk'ın esasında âleme ihtiyacı olmamasına karşılık, Hakk'ın 'gölge'si olarak âlem her an O'na muhtaçtır ve O'na temelden bağlıdır" (İzutsu 1997: 80). Söz konusu muhtaçlık durumu daimîdir; çünkü bu anlayışa göre, yaratılmış varlıklar Tanrı'ya sadece var olmak için değil, var olduktan sonra varlıklarını sürdürmek için de muhtaçtır. Zira yaratılmış bir şeyin şimdi var olması, bir sonraki anda var olabilmesi için yeterli bir sebep değildir (Erdem, 2006: 82).

İnsanın mizacı, varlık diye bildiğimiz birimlerin zaman içindeki bir süreçte yaratılmış olduğuna ve bu sürecin tamamlandığına inanma eğilimindedir. Ancak bazı filozof ve mutasavvıflar, yaratmanın mütemadiyen devam ettiği görüşündedirler. Dolayısıyla yeniden yeniye yaratma söz konusu ise bunun diğer tarafında da yok etmek olmalıdır. Bu da Yaratıcı ile yaratılanlar arasında bir şekilde bir bağ olması gerekliliği meselesini gündeme getirir. Mesela Allah'ın sürekli yaratma fiilini, "bir"den (zorunlu varlık, ilah) zorunlu olarak taşan ve en küçük canlılara değin süren, varlığa gelme olayı şeklinde oldukça mantıksal sembolik bir kurguyla somutlaştırmış olan İbn Sînâ'ya göre Allah, varlığı, mükemmelliği ve yaratıcılığı ile tek ve eşsizdir. Diğer tüm varlıklar O'nun tarafından yaratılmıştır. Ancak o, kelimcilerden farklı olarak bir başlangıcı bulunan ilahî yaratma yerine, geriye dönük olarak süregelen bir yaratma olgusunu savunmaktadır (İlgarlıoğlu, 2019: 326).

Sürekli yaratma teorisi bazı İslam düşünürleri tarafından "teceddüd-i emsâl" terimi ile kavramlaştırılmıştır. Hatta onlar, "Halkun cedîdâ" (İsra 98/49) ayetini bu bağlamda yorumlamışlardır. Müfessirlerin çoğu ise bu ayeti, ahiret hayatında yeniden dirilme olan "haşr" ile ilgili olarak yorumlamışlardır. "Eş'arîler tarafından sahiplenildiği bilinen teceddüd-i emsâl kavramının, içerdiği/yüklendiği anlam itibarıyla düşünüldüğünde Mu'tezile de dâhil olmak üzere kelam zihin yapısına son derece uygun bir kavramsal çerçeveye oturduğu görülür. Zaten Eş'arîlerden önce Mu'tezile içinden bazı kelimciler tarafından bu fikrin seslendirildiği bir gerçektir. Sözelimi Nazzâm'a göre cisim bâkî değildir. Allah onu anbean/her bir vakitte (hâlen fe hâlen/fî külli vaktin) yaratır. Yaratmayı kestiğinde cisim yok olur. Abdulkahir el-Bağdâdî'nin naklettiğine göre Nazzâm, cevher ve cisimlerin bir hâlden bir hâle teceddüdünden bahsetmek suretiyle bizzat 'teceddüd' kavramını Eş'arîlerden önce kullanmıştır" (Karadaş, 2007: 11).

Mutasavvıflar "mevcûdât" diye adlandırılan varlıkları, kendi kendilerine yeterli varlıkları olmadıkları için bilakis "Adem-i Mutlak" yani mutlak yokluk olarak nitelendirmişlerdir. Onların var statüsünde gibi olmalarının mutlak sebebi, "Vücûd-ı Mutlak" olan Allah'tır. Dolayısıyla varlığın var olup yok olma süreçlerinde mutlak fâil olan Allah'ın dahli daimîdir. "İnsan eylemlerinin birer araz olduğu, arazların tabiatları gereği kendi başlarına var olamayan ve her an kaybolan nesnelere olduğu, tekrar ortaya çıkmaları için Tanrı tarafından yeniden ve yeniden yaratılmaları gerektiği ileri sürülmüştür. Biz, insan eylemlerinde ve doğada bir süreklilik ve buna bağlı bir düzen görüyorsak eğer, bunun nedeni onların sürekli bir yaratılışa tabi olmalarındandır. Evrende tek ve yegâne bir

irade ve güç kabul eden bu teolojik yorum açısından, Tanrı evrendeki gerçek fâildir. Diğer varlıkların öznelikleri ise sadece mecazdır” (Evkuran, 2018: 417).

İslam filozoflarının önde gelenlerinden birisi olan İbn Rüşd ise Yaratıcı, yaratılanlar ve yaratma ile ilgili olarak şu görüşleri ileri sürmektedir:

“İbn Rüşd, âlemin ezeli ya da hâdis olması ile ilgili yapılan tartışmalara, kavramlara yüklenen anlamların sebep olduğuna inanmaktadır. O varlığı üç grupta ele alır. Bunlar: Varlığı kendinden olan ‘Zorunlu Varlık’ (Tanrı), aynı zamanda öncesiz olduğu için ‘kadîm’ olan varlık; bir şeyden, başka biri sayesinde var olan tikel şeyler, zaman içerisinde yaratıldıkları için ‘hâdis’ ve bir şeyden, başka biri tarafından yaratıldığı için ‘hâdis’ ancak zaman dışı olarak yaratıldığından aynı zamanda ‘kadîm’ olan varlık. Bir fâil tarafından yaratılan âlem, hem hâdis hem de kadîm varlıktır. Çünkü âlem her iki hâli de ihtiva etmektedir. Bundan ötürü o, ne tam olarak ezeli ne de tam olarak hâdis addedilebilir. Âlemin bir yaratıcısı olduğu temele alındıktan sonra yapılacak her tür tartışmanın literal düzeyde kalacağını söyleyen İbn Rüşd, çözüme katkıda bulunmak üzere ‘sürekli yaratma’ kavramını kullanmayı önermektedir. O, bu çözüm önerisiyle ilk muharrik anlayışını savunan Aristoteles ile sudûr teorisini geliştiren Fârâbî ve İbn Sînâ’dan ayrılmakta, ezeli yaratma içerisinde değerlendirilebilecek kendince bir yaratma modeli sunmuş olmaktadır” (Çakmak, 2019: 26).

“Sürekli yaratma” kavramı, âlemin yok olması ve tekrar var olması anlayışını içerir ve bu anlayışta yaratma, benzer fakat aynı zamanda birbirinden ayrılmış bir özelliğe gerçekleşir. Böylece yaratma fiili, Allah’ın âlemi sadece var etmesini değil, aynı zamanda onun varlığını devam ettirmesini de içeren bir anlamı ifade eder duruma gelir. “Varlık”ın devamlı olarak “yokluk”a döndüğü bu anlayışa göre Allah, sürekli olarak bir yaratma faaliyeti içindedir. Dolayısıyla bu daimî yaratılış sırasında “varlık” ve “yokluk” hâlleri arasında sürekli olarak gidip gelen âlemdeki her şey, zorunlu olarak bir “değişim” içindedir:

“Görüldüğü gibi burada gene ‘Tek, Kesret’tir ve Kesret de Tek’tir’ şeklindeki temel hükme rücu’ etmiş bulunuyoruz. Yalnız bu hüküm burada ilâhî isimler yönünden yorumlanması olmaktadır. Kesret, yâni ilâhî isimler, ‘âlemde tekrarlanan hiçbir şey bulunmaması’ dolayısıyla, herhangi başka bir şeyle aynı olan bir tek şey bile olmadığını ifâde eden bir görüş açısı ortaya koymaktadır. Hattâ ‘aynı bir şey’ gerçekte müteâkib iki anda bile aynı değildir. Genellikle normal olarak aynı addedilen iki şey gerçekte ‘aynı’ değildirler. Bunlar daha çok ‘birbirlerine benzeyen’ şeylerdir. Ve hiç kuşkusuz ‘birbirlerine benzemek’ demek ‘birbirlerinden farklı olmak’ demektir. Bununla beraber Zât açısından, değil böyle birbirlerine benzeyen şeyler fakat birbirlerinden çok farklı olan şeyler dahi tek ve aynı bir şeydir” (İzutsu, 1997: 85).

Varlığın Allah'ın tecellilerinden başka bir şey olmadığı ve O'nun âlemi her an yeniden yeniye yarattığı düşüncesine sahip olan mutasavvıfların bu düşüncelerine delil olarak sunduğu şeylerden biri de Rahmân suresinin 19. ayetinde geçen "O, her an bir oluş, bir iştedir" ifadesidir. Buna göre Allah her an, her nesneye bir sıfatı ile tecelli edip, ardından tecellisini geri çekmektedir. Ancak bu tecelliler birbirini takip etmekle birlikte hiç birisi birbirinin aynı değildir. Dolayısıyla âlem, o âlem değildir artık:

"Âlemde her şey dâimâ kendi 'istîdâd'ının gereklerine uygun 'ontolojik' bir ihsânı Cenâb-ı Hakk'dan 'taleb' eder. Bu genel şablon her yerde aynıdır. Bununla beraber eğer her bir ferdî zaman birimini ele alır da onu ayrıntılı bir biçimde inceleyip tahlîl edecek olursak, 'taleb etme'nin her ân bu özel âna mahsus somut duruma uygun olarak benzeri olmayan bir sûret takındığını buluruz. İşte bu 'hâl'in gereğidir" (İzutsu 1997: 89).

Mevlânâ'nın Şiirlerinde Sürekli Yaratma Düşüncesi

"Vahdet" düşüncesi bağlamında Mevlânâ'nın belki de etkilendiği en önemli mutasavvıf ve mütefekkir Muhyiddin İbn Arabî'dir. İbn Arabî'nin yaratma/yaratılmanın sebebi ve sonuçları, varlığın mahiyeti, ezellilik ve ebedîlik gibi konularda bazı filozofların düşünceleri ile benzerlikleri bulunan yorumları söz konusudur. Mevlânâ'nın bazı beyitlerinde dile getirdiği düşünceleri de İbn Arabî'nin tezleri ile örtüşüyor gözükmektedir. Nitekim "İbn Arabî'nin dünyâ görüşünde, Hakk'ın belli başlı 1. Feyz-i Akdes, 2. Feyz-i Mukaddes ve 3. nesnelere ferden varlığa bürünmeleri safhalarından oluşan zâtî tecellisinin bütün bu safhaları arka arkaya gelen mükerrer dalgalar misâli kuvveden fiile çıkarlar. Bu ontolojik süreç (yani 'varlığa bürünme süreci') sonu olmaksızın kendi kendini yineler durur. Her ân ve ân-be-ân, bu aynı sürekli ve müebbed 'yok-oluş ve yeniden-yaratılış' süreci tekrarlanır. Bu belirli ânda hem sonsuz sayıda nesne ve hem de sonsuz sayıda özellik, varlık kazanır ve hemen bunu izleyen ânda ise bunlar başka bir sonsuz sayıdaki nesne ve özellikle ikame edilmek üzere yok olurlar (ademe bürünürler)" (İzutsu, 1997: 161). Mevlânâ'nın da yaratma/yaratılma ile ilgili olarak mitolojilerde geçen anlatılara benzer şekilde, ancak diğer taraftan da İbn Arabî gibi "yok oluş" ve "yeniden yaratılış" süreçlerinin birbirini sürekli olarak takip ettiği yönünde düşünceler ortaya koyduğunu gözlemlemekteyiz:

"Yumurtaya benzer bir inci coştı, eridi, deniz doldu; deniz köpürdü, köpüğünden yer oldu, buğusundan gök. Gerçekten de gizli bir atlı, padişahlık elbisesine bürünmüştür, her an saldırır, gelir, sonra gene aslına dönüp gider. Bizden gizlenir amma yok demeyesin diye başka âleme gitmiştir de göze görünmez olmuştur" (D/C2-2365).

Varlık âleminin her "ân" yeniden yaratılmakta olduğu kabulüne dayanan bu anlayışa göre, yaratılıştaki "yinelene" bir "yenilenme"yi de içermektedir. "Buna göre iki farklı ânda aynı âlemi iki kere yaşamamız (idrâk

etmemiz) mümkün değildir. Bizim şu ânda yaşadığımız âlem bir dâimî (müebbed) seyelân hâlinde bulunmakta, bir ândan bir âna değişip durmaktadır. Ama bu sürekli ve müebbed değişim öylesine düzenli bir şekilde ve öylesine belirli kalıplara uygun olarak vuku bulmaktadır ki bu hâdisenin yüzeysel gözlemcileri olan bizler, etrafımızdaki âlemin hep aynı ve tek âlem olduğunu hayâl eder dururuz” (İzutsu, 1997: 161).

Tasavvufî metinlerde sık sık karşılaştığımız “ân”, “ân-ı dâim” ve “ibn-i vakt” kavramları da aslında birbirini takip eden ve farklı zuhurların ortaya çıkmasına sebep olan tecellilerle izah edilmektedir. “Vaktin çocuğu” olarak adlandırılan sufilerin, bu ânı veya bu vakti idrâk eden, onun hükmüne tâbi olan bilinçteki kişileri ifade ettiği anlaşılmaktadır. Bu durumun, yaygın olarak söylenen “vakt sana tabi değilse sen vakte tabi ol” gibi bir basitlikte anlaşılmaması gerekir. Zira “vaktin çocuğu olmak”, sufinin ilahi bilinçle donanması olarak da ifade edilebilecek bir düşünce düzeyini anlatmaktadır. Mevlânâ'nın aşağıdaki örneklerde dile getirdiği husus da bu algı ve bilgi seviyesine ulaşma gayret ve direktiflerini ortaya koyma çabalarıdır:

از سخن صورت بزاد و باز مرد
موج خود را باز اندر بحر برد
صورت از بی صورتی آمد برون
باز شد که انا الیه راجعون
پس ترا هر لحظه مرگ و رجعتیست
مصطفی فرمود دنیا ساعتیست

“Sözden bir şekil doğdu, yine öldü. Dalga kendini yine denize ilettili. **Sûret sûretsizlikten çıktı, yine sûretsizliğe döndü. Zira biz yine Allah’a döneceğiz. Şu hâlde sen her göz açıp kapamada ölüyor, diriliyorsun. Mustafa: ‘dünya bir andan ibarettir’ buyurdu.** Bizim fikrimiz havada bir oktur. Havada nasıl durur? Allah’a gelir. Her nefeste dünya yenilenir. Fakat biz, dünyayı öylece durur gördüğümüzden bu yenilenmeden haberdar değiliz” (M/C1-1140).

شاخ آتش را بجنبتانی بساز

“O tatlı nebattan denize bir toz uça denizin tuzluluğu kalmaz, baştanbaşa tatlılaşır. Ey emniyetli dost, **bunun gibi yüz binlerce hâller gelir, sonra yine geldiği gibi gayb âlemine gider.** Her günün hâli, düne benzer. Ahval, ırmak gibi akar durur, onu bağlayacak hiçbir şey yoktur. Her günün neşesi, bir başka çeşittir. Her günün düşüncesinde bir başka eser vardır” (M/C5-3640).

او روانست و تو گویی واقفست

او دوانست و تو گویی عاكفست

“Bir yağ parçasına aydınlık bahşetmekte, bir kemiğe işitme kabiliyeti vermektesin ey Ganî Allah. Fakat o mananın cisimle ne alâkası var? Eşyanın adlarıyla, anlayışın ne münasebeti var? Söz yuva gibidir, mana kuş gibi. Cisim ırmak gibidir, ruh akıp giden su gibi. **O ırmak akıp gitmektedir, fakat sen ona duruyor dersin. O koşup gelmektedir, sen onu bir yere kııldamıyor sanırsın.** Eğer su, yerden yere gitmiyorsa, eğer su akıp durmuyorsa üstündeki yeniden yeniye görünen çerçöp nedir ki?” (M/C2-3290).

نم و آب حوض و جیحون همه عاریه‌ست و عارض

تو مدار از عوارض خردا طمع وقایی

“Havuzun suyu da eğretidir, sonradan konmadır. **Irmağın suyu da başka yerden gelmedir...** A akıl, a akıllı, eğreti şeylerden vefâ umma” (D/C7-3465).

دراقتادم در آب جو شدم شسته ز رنگ و بو

ز عشق ذوق زخم او سر مرهم نمی‌دارم

“**Irmağın suyuna düştüm;** renkten, kokudan yunmuş-arınmışım: onun açtığı yaranın zevkiyle merheme aldığım bile yok” (D/C5-5999).

وافقونا وافقونا فی طریق الاتحاد

انما نحن کنهر فرقه و السلام

“Birleşme yolunda bize uyun, uyun bize; **gerçekten de biz bir ırmağız, bizi ark-ark o ayırmıştı vesselâm**” (D/C4-21).

عالم چون آب جوست بسته نماید ولیک

می‌رود و می‌رسد نو نو این از کجاست

“Dünya, ırmağın suyu gibidir, hep o su gibi görünür, fakat **yeniden yeniye akar-gider**, gelir-akar; bu neredendir, nereden?” (D/C4-3080).

Mevlânâ, yukarıdaki beyitlerinde ırmak suyunun sürekli devinim içinde olmasına rağmen statik/durağan gözükmesi ile âlemin statik gözükmesi arasında bir bağıntı kurmuştur. Bununla birlikte sebep sonuç bağlamında ırmak suyunun devinimine işaret eden değirmen taşının dönmesine de gönderme yapmaktadır:

همچو سنگ آسیا اندر مدار

روز و شب گردان و نالان بی قرار

گردشش بر جوی جویان شاهدست

تا نگوید کس که آن جو را کدست

“Âşıklar kuvvetli bir selin önüne düşmüşlerdir. Onlar, aşkın takdirine razı olmuşlardır. Değirmen taşı gibi durup dinlenmeden gece gündüz inleyip sızlanarak döner dururlar. **Değirmen taşının dönüp durması, kimse bu ırmak duruyor demesin diye ırmak arayanlara bir şahit olmuştur.** Arktaki suyu görmüyorsan gel de değirmen taşının dönüşünü gör der. Feleğin, o dönüp durmadan usandığı, bir karara bağlandığı yok. Sen de ey gönül, yıldız gibi ol, durup dinlenmeyi dileme” (M/C6-910).

Yukarıdaki örneklerden de görüldüğü gibi, Mevlânâ'nın tasavvuf düşüncesi içerisindeki sürekli/yeniden yaratma/yaratılma ile ilgili olarak kullandığı en yaygın sembol ırmaktır. Meşhur Heraklitos'un “Aynı nehirde iki kez yıkanılmaz” sözü ile de oldukça benzeşen bu söylemlerde Mevlânâ, varlık diye bildiğimiz birimlerin statik/donuk olmayıp sürekli bir değişim ve dönüşüm içinde olduklarına vurgu yapmaktadır. Tasavvufun genel adlandırılmasında bu durum, daha çok ilahî nefha olan “Rahmanî nefes”e bağlanmakta ve varlık âleminin yeniden yeniye hayat bulmasının yegâne kaynağının bu olduğu söylenmektedir:

“Ontolojik sudûr (feyzü'l-vücûdî) ve Rahmân'ın Nefesi, tıpkı suyun bir nehirden akışı gibi, her ân yenilenerek âlemin bütün varlıklarının içinden akıp gitmektedir. Benzer şekilde Hakk'ın (Vücûd'un), ilâhî ilim'de (yâni ilâhî Bilinç'te) a'yân-ı sâbite'nin sûretleri olarak taayyünü de ân-be-ân yenilenmekten hâli kalmaz. Bu ise şu şekilde vuku bulur. İlk taayyün bir a'yân-ı sâbite'yi bir yere tevdi' eder etmez, ona, bunu izleyen ânda başka bir yerde bunu izleyen bir taayyün bağlanır. Bu ise, Gayb Âlemi'nde ve ilâhî ilim'de hep aynı kalmasına karşılık, ilâhî ilmin tesir sâhasına ait bir a'yân-ı sâbite'nin ilk yerde ifnâ olmasından sonra ikinci bir yerde yeniden zuhur etmesinden başka bir şey değildir” (İzutsu, 1997: 164).

Sürekli/yeniden yaratma düşüncesi tasavvufta bir takım ilave nazariyeler ile de desteklenmiş gözükmektedir. Şöyle ki varlık diye bildiğimiz birimler, ân'ın çok daha küçük birimlerinde var olup tekrar yok olmaktadır. Ama bu durum o kadar seri cereyan eder ki biz, varlığı her daim var imiş gibi algılarız. Bunlar yine ilahi tecelliler bağlamında gerçekleşmektedir. Allah'ın "Kâbız" sıfatına bağlı olarak varlık âlemi dürülüp bükülüp yok olmakta, yine O'nun "Bâsit" sıfatına bağlı olarak ise yayılıp genişlemekte ve tekrar varlık alanına çıkmaktadır. Ancak bu tecelliler sürekli birbiri ardınca zuhur etmekle birlikte, birbirinin aynısı olmayıp farklı tecelliler olarak ortaya çıkmaktadır. İşte yaratma/yaratılmadaki bu sürekliliği ifade etmek için kullanılan sembollerden biri de ucunda ateş olan bir çubuktur. Mutasavvıfların zaman zaman başvurdukları bu analogi, âlemin sürekli var gibi görünmesini anlatmada kullanılmaktadır. Zira ucunda ateş olan bir çubuk, karanlık bir ortamda hızla ileri geri sallandığında ateşten bir çizgi, daire şeklinde döndürüldüğünde ise ateşten bir halka gibi görünür. Oysaki gerçekte ne bir ateş hattı ne de bir ateş halkası vardır. İşte tasavvuftaki "gördüğün seni yanıltır" bağlamında ifade edilen de budur. Zira âlem, aslında mutlak kalıcılığı olan birimler olmayıp serian yaratılmakla her daim var gibi görünmektedir. Mevlânâ'nın da bu gerçeği ifade etme amacıyla kullandığı sembollerden biri, ucunda ateş olan bir çubuktur:

در نظر آتش نماید بس دراز

این درازی مدت از تیزی صنع

می نماید سرعت انگیزی صنع

"Ömür su gibi yeniden yeniye akıp gider. Fakat cesette bir daimilik gösterir. Elinde hızlı hızlı oynattığın ucu ateşli bir sopa nasıl upuzun ve tek bir ateş hattı gibi görünürse ömür de pek çabuk akıp geçtiğinden daimî bir şekilde görünür. **Ateşli çöpü sallasan ateş gözüne upuzun görünür.** Bu ömür uzunluğu da Allah'ın tez tez halk etmesindedir. Allah'ın yeniden yeniye ve süratle halk etmesi, ömrü öyle uzun ve daimî gösterir. Bu sırrı bilmek isteyen, pek büyük ve derin bir âlim bile olsa (kendiliğinden bilemez, ona de ki: işte Hüsâmeddin buracıktadır. O yüce bir kitaptır ondan öğren)" (M/C1-1145).

Mevlânâ, âlemin varlığı/yokluğu meselesine rüzgâr-toz ve toprak örnekleri üzerinden de izahat getirmektedir. O, rüzgârın varlığına rağmen onu göremememiz üzerinden yaptığı bu analogide, bir yönüyle müşahade ettiğimiz birimlerin hakikatte gerçekliği olmadığına vurgu yapar. Bunu yaparken latif olan rüzgârın belirginleşmesi ve daha somut algılanmasının bir göstergesi olan toz toprak unsurunu da benzetmeye dâhil etmiştir:

این جهان نیست چون هستان شده

وان جهان هست بس پنهان شده

“Hakikatte yok olan şu cihan var gibi görünmekte, hakikatte var olan cihan da adamakıllı gizlenmede. Rüzgâr esti mi toz toprak görünür, uçup savrulur, rüzgâr görünmez. Toz toprak kendisini gösterir, rüzgâra perde olur. Zahiren iş işleyen, hakikatte işsizdir, deriden ibarettir. Gizli olan içtir; asıl odur. Toprak, rüzgârın elinde bir alete benzer. Asıl toprağı yüce ve tabiatı yüksek bil. Toprağı mensup gözün bakışı da toprağı düşer. Rüzgârı gören göz başka bir çeşittir” (M/C2-1280).

Mevlânâ'nın varlığın Mutlak Varlık karşısındaki pozisyonunu çevgan karşısındaki top benzetmesi vasıtasıyla ifade ettiğini de görürüz. Kader anlayışını da ortaya koyan bu benzetmede, varlığın takdirat karşısındaki pozisyonu edilgen ve mahkûm bir bakış açısıyla ortaya koyulur. Ancak bu benzetme içinde dile getirdiği “var gibi görünmek” ibaresi bizim için ayrıca önemlidir. Zira bu ibare ile Mevlânâ, varlığı varlık olarak değil de var gibi görünen kategorisinde değerlendirmektedir. Bu anlayışın da temelinde yatan düşünce, bu birimlerin bir gerçekliğinin olmadığıdır:

هر سو که هست مستم چوگان او پرستم

در عین نیست هستم تا حکم خود براند

“Fakat o boğazımızdan tutmuş, bizi çekip duruyor. Elsiziz, ayaksızız, bir top gibiyiz, onun bulunduğu tarafa yuvarlanıyoruz; çevgen saçları, bizi o yana doğru koşturup duruyor. Bu yana koştum mu çevgeni saldırır da kendi tarafına çeker beni, söyle bakalım, kim bilir bu sırrı? Ne yanda olursam, olayım, sarhoşum, onun çevgenine tapmadayım; hükmünü yürütünceye dek yokluğun tâ içinde varım, **var gibi görünmedeyim**” (D/C1-1445).

Sürekli yaratma/yaratılma düşüncesi varlığın gerçekte olmadığı tezini öne sürmektedir. Buna göre var görülenler aslında birer yanılsamadan ibarettir. Dolayısı ile onlara ancak “var gibi görünenler” denebilir. Mevlânâ'nın da eserlerinin pek çok yerinde bu bağlamda söz konusu ifadeye sık sık başvurduğunu görmekteyiz. Bu ifade, tasavvufi düşünce sisteminin de bir özeti durumundadır. Zira bu anlayışa göre tek hakikat, “Vücûd-ı Mutlak” olan Hak'tır. O'nun dışındaki her şey ise “Adem-i Mutlak”tır:

از شراب قهر چون مستی دهی

نیستہا را صورت ہستی دہی

“Böyle olunca yalvarmaya başla, ağlayıp inlemeye, tespihe, oruca devam et! ‘Rabbim, sen gaipleri bilirsin. Günahıtan dolayı bizden intikam alma’ diye yalvar, yakar! ‘Ey aslanları yaratan! Eğer biz bir köpeklik etmişsek bu pusudan bizim üstümüze aslanı saldırma! Güzel suya ateş şeklini, ateşe de su letafetini verme!’ diye niyaz et! Yarabbi, sen kahr şarabıyla insanı sarhoş edersen **yok olan şeylere varlık sûretini verir, onları var gibi gösterirsin**” (M/C1-1195).

ای شیخ پر از دعوی وی صورت بی معنی

نابوده و بنموده رو کم ترکوا برخوان

“Ey dâvalarla dolu şeyh, ey manadan mahrum kılık kıyafet, ey yokken var görünen, yürü, bu ayeti oku: ‘Nice bahçeler terk ettiler ve nice akarsular’” (D/C2.- 1283).

اندک زین جهان هست و نیست

رسندنیستان رفتند و هستان می

“Şu hem **var gibi görünen hem yok olan dünyadan, azar azar**. Yoklar gitti, azar azar varlar geliyor” (D/C4-1527).

لیک اندر محو هستیشان یکی صد گشته بود

هست محو و محو هست آن جا بدید آمد مرا

“Fakat onların varlıkları yok olunca da bir zıt peydahlandı; orda bana, **yok olan, var göründü, var olan da yok**” (D/C7-8713).

Mevlânâ yeniden/sürekli yaratma/yaratılma ile ilgili çok açık ifadeler de kullanmaktadır. Özellikle insan bağlamında bütün varlığı kastettiği aşağıdaki ifadelerinde Allah’ın yayan, genişleten anlamlarındaki “Bâsıt” ile düren, büken anlamlarındaki “Kâbız” sıfatlarına göndermede bulunarak âlemin mütemadiyen yaratılıp yok edildiğini anlatmaktadır:

أدمى را حقّ تعالى هر لحظه از نو میآفریند ودر باطن او چیزی دیگر تازه تازه میفرستد که اولّ بدوّم نیمماند ودوّم بسوّم الّا او از خویشتن غافلست و خود را نمیشناسد

“Ulu Tanrı insanı her solukta yeniden yaratıyor, onun içine yeni yeni şeyler gönderiyor; öylesine ki ilki ikinciye benzemiyor, ikinci üçüncüye benzemiyor. Fakat insanın, kendisinden haberi yok, kendisini tanımıyor insan” (Fîhi Mâ Fih/50. Bölüm).

الحمد لله مقدر الكائنات و مافيهها و مدبر الموجودات و باريها، معيد الخلاق على صعيد الحشر ليوم النشر و مبدئها، مجرى الفلك الدوار فى لجة الخضراء

“Hamd kâinatı takdir eden, var ettiklerini tedbîr edip geliştiren, yarattıklarını, **yayılma gününde toplanma yerine gönderen, onları yeniden yaratıp toplayan...**” (Mecâlis-i Seb’a/4. Meclis).

SONUÇ

Derin bir ontolojik düşünce olan varlığın sürekli/yeniden yeniye yaratılması, mutasavvıfların zaman zaman dile getirdiği meselelerden olmuştur. Mevlânâ'nın da başta "Mesnevî" olmak üzere "Dîvân-ı Kebîr", "Fîhi Mâ Fîh" ve "Mecâlis-i Seb'a" adlı eserlerinde sürekli yaratılma meselesini dile getirdiğini gözlemlemekteyiz. Mevlânâ'nın vahdet-i vücûd ve daha da önemlisi vahdet-i şuhûd düşüncesinin etkisinde olduğu söylenegelmiştir. Onun sürekli yaratılma ile ilgili düşüncelerini de bu anlayışın şekillendirdiği anlaşılmaktadır. Bazı filozofların bu hususta ileri sürdükleri teorilerle de benzerlik gösteren bu anlayış, varlık diye bildiğimiz birimlerin hakikatte bir gerçekliği olmadığı düşüncesi üzerine oturmaktadır.

Mevlânâ, soyut ve derunî bir boyutu olan bu anlayışı daha somut ve tecrübe edilen nesne ve olgular üzerinden anlatmıştır. Özellikle "ırmak" benzetmesi onun sık sık başvurduğu metaforlardandır. Durağan ve statik görünen varlık âlemi, yine yeknesak görünen ve fakat aynı olmayıp sürekli değişkenlik gösteren ırmak ile izah edilmeye çalışılmıştır. Özellikle tasavvufta Hakk'ın her an tecelli ve tecellisizlik ile varlık dediğimiz birimleri yok edip yeniden yarattığı düşüncesi, Mevlânâ'nın da üzerinde durduğu en önemli tezlerden birisi olmuştur. Mevlânâ'nın bir diğer metaforu ise bir ateş/ışık huzmesinin seri hareketlere bağlı olarak bir çizgisellik göstermesi yanılısaması üzerinden yaptığı kurgulamadır. Ona göre, gözümüz/gördüğümüz bizi çoğu zaman yanıltır; zira bir ışık huzmesini hızlıca ileri geri hareket ettirsek veya daire şeklinde hareket ettirsek gerçekte olmayan bir hat veya daireyi gözlemleriz. Bu durum ise gerçekliği olmayan âlemin hep varmış gibi görünmesi ve algılanması ile büyük bir benzerlik ve paralellik göstermektedir. Mevlânâ bu durumu, "var gibi görünmek" ifadeleri ile sürekli olarak vurgulamaktadır.

KAYNAKÇA

- Çakmak, Zeynep (2019). *Fahreddin Er-Râzî'nin Şerhu'l-İşârât'ında Yaratma Sorunu*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Erdem, Engin (2006). *İlâhî Ezelilik ve Yaratma Sorunu*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Evkuran, Mehmet (2018). Bir Ahlâk Sorunu Olarak Nedensellik-Özgürlük İlişkisi "Eşarî Kelâmında Atom, Kesb ve Sürekli Yaratma Kavramları Üzerine". V. Uluslararası Şeyh Şa'ban-ı Velî Sempozyumu-Eş'arîlik: 408-420.
- Ilgaroğlu, M. Caner-Yaqoob-Luay, Hatem (2019). "Âlemin Ezeliliği Meselesi: İbn Sinâ, Gazzâlî ve Hocazâde'nin Görüşlerinin Karşılaştırılması". *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 12 (32): 318-340.
- Izutsu, Toshihiko (1997). *İbn Arabî'nin Fûsus'unda Anahtar Kavramlar* (Çev. Ahmet Yüksel Özemre). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Karadaş, Çağfer (2007). "İslam Düşüncesinde Değişim ve Süreklilik -teceddüd-i emsâl, halk-ı cedîd, istimrâr, hudûs-i dâim", *Usul Dergisi*. 8 (2): 7-22.
- Kaya, Emrah (2016). "Sonsuz Tecelli ve Daimî Yaratma: İbn Arabî ve İbn Teymiyye'nin Yaratma Meselesine Ezelî Fiil Olarak Bakışları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 57 (2): 69-96.
- Mevlânâ, (2016). *Mesnevî-i Şerif* (Haz. Şefik CAN). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mevlânâ, (1985). *Mesnevî-i Şerif 6 Cilt* (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Mevlânâ, (2015). *Divân-ı Kebir 8 Cilt* (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Mevlânâ, (2008). *Fîhi Mâ Fîh* (Haz. Abdülbaki Gölpınarlı). İstanbul: İnkılap Kitabevi.